

Have fangerne ret til betaling for deres arbejde?

Eller bør ikke udbyttet af dette først og fremmest anvendes til dækning af udgifterne ved alle til samme kategori hørende domfældtes underhold og kun en fast andel af udbyttet tildeles hver enkelt fange, dog at der desuden uddeles gratialer som belønning til de flinkeste?

Æmne 4 i sektion II på fængselskongressen i Paris 1895.

Spørgsmålet, om fangen skal have betaling for sit arbejde, er faktisk afgjort på forskellige måder. Man finder lande, hvor staten tager hele arbejdsudbyttet, og lande, hvor den afstår fra enhver direkte andel deri, og mellem disse to yderpunkter ligger der en mangfoldighed af mellemstandpunkter.

Meget almindeligt er det, ikke at forlange arbejde af fanger, som ere idømte kortere frihedsstraffe, og når sådanne fanger desuagtet arbejde, da at tilstå dem hele netto-udbyttet af deres arbejde*). For fanger med længere straffetid og arbejdstvang (strafarbejde) er det vistnok det sædvanlige, at staten tager den største del af udbyttet af fangearbejdet og overlader fangen en mindre del. Denne

*) Således er forholdet bl. a. efter dansk lovgivning.

betaling ydes fangerne efter to hovedmetoder, enten som godtgørelse for, hvad de have præsteret udover et vist fastsat pligtarbejde eller udenfor den fastsatte arbejdstid, således at betalingen beregnes efter mål og tal af overarbejde eller som en fast daglig doucør, når de have udvist flid ved arbejdet*).

Den forskellige faktiske ordning af betalingsforholdet behøver inidlertid ikke at være udtryk for en forskellig opfattelse af spørgsmålet, om fangen har *ret* til betaling for sit arbejde. Kommer man af andre grunde til det resultat, at fangen ikke bør have nogen ret til betaling, er den omstændighed, at der faktisk er tillagt ham en betaling, ikke i og for sig tilstrækkelig til at bevise, at den pågældende lovgivning vil hjemle fangen en ret i så henseende. Betalingen kan af mange andre grunde være tilstået fangen, f. ex. som følge af givne historiske eller økonomiske forhold eller fordi det findes hensigtsmæssigt i visse tilfælde at gøre fangen en sådan indrømmelse. Det må her vel erindres, at fangebehandlingen overalt har udviklet sig gennem forsøg og erfaringer og ikke som konsekvens af forud opstillede principer, hvorfor man må vogte sig for af de enkelte fænomener at ville udlede ledende grundsætninger.

Efter min mening har fangen ikke, udenfor de tilfælde, hvor der findes en udtrykkelig anerkendelse deraf i lovgivningen, nogen ret til betaling for sit arbejde. Til denne antagelse fører den historiske udvikling af strafarbejdet. Dette var oprindeligt en trældomstilstand, som forbryderen underkastedes, under hvilken hele hans arbejdskraft tilfaldt først den forurettede private, senere staten. Når der desuagtet efterhånden i visse tilfælde tillagdes fangen en del af arbejdsudbyttet, var det ikke, fordi staten i så henseende

*) Her i Danmark var den første metode i brug i tugthusene indtil 1873; efter den tid er doucørsystemet indført i alle strafanstalter i forbindelse med et progressivt classesystem, der bevirker, at doucørens erlivelse foruden af flid ved arbejdet betinges af et godt forhold i det hele.

anerkendte en ret for fangen, som denne kunde forlange respekteret eller påtale under eller efter straffuldbyrdelsen. Dette giver sig udtryk i, at betalingen, hvor den tilstås, i regelen ikke hjemles i straffeloven eller i andre love i snevrere forstand, men kun i reglementer og lignende administrative forskrifter, som kan forandres ad administrativ vej. En anden omstændighed — om den end ikke er afgørende — peger i den samme retning, den nemlig, at der overalt er foreskrevet en mængde betingelser og indskrænkninger for betalingens erhvervelse og anvendelse, hvilket kun lidet stemmer med, hvad der er karakteristisk for en egenlig ret, men derimod er naturligt for en indrømmelse, der udelukkende er dikteret af billigheds- eller hensigtsmæssighedshensyn.

Når således et henblik på strafarbejdets historiske udvikling og på formen og indholdet af de forskrifter, hvorved der er tillagt fangerne betaling for deres arbejde i fængslet ^{*)}, fører til som regel ikke at anerkende en ret for fangen til arbejdsløn, ledes man til det samme resultat ved følgende almindelige betragtning.

I de moderne retssamfund udtaler dommen, at en person for begåelsen af et retsbrud er funden kvalificeret til at undergives en vis behandling fra statens side. Denne behandling, straffuldbyrdelsen, specificeres ikke, hvor den går ud på frihedsberøvelse i en vis tid, i alle sine enkeltheder

*) I de danske straffanstaltsreglementer, som dog tillægge fangerne *doucor* for arbejdet, udtales det, »at fangens arbejdskraft tilhører staten, og at hele den derved indvundne fortjeneste er statens ejendom«. I arrestreglementet, som giver regler både for vare-tægtsarrestanter og for fanger med kortere straffetider, og som tillægger fangerne hele udbyttet af deres arbejde, findes der ingen udtalelse om, at fangen får arbejdsudbyttet i kraft af en ret, og reglen finder sin naturlige forklaring i den praktiske vanskelighed ved at arbejde med to forskellige reglementer i samme bygning, nemlig et for vare-tægtsarrestanterne, som ere fuldstændig herre over deres arbejdsevne, og et derfra forskelligt for fangerne, og forøvrigt i den ringe økonomiske betydning af det pågældende arbejde.

i dommen og heller ikke i straffeloven. I almindelighed angiver dommen kun arten og længden af den frihedsstraf, der skal anvendes, medens straffeloven i enkelte store træk skildrer den almindelige beskaffenhed af straffen. Undertiden findes grundsætningerne, hvorefter staten udøver sin straffemyndighed, straffens formål og hovedreglerne for straffuldbyrdsen angivne i særlige love om straffuldbyrdsen, men ofte er dette ikke tilfældet, og der bliver altid et stort felt tilbage, på hvilket straffuldbyrdsen ikke er lovbunden, men har frie hænder til at udforme sig på grundlag af den ved samfundets hele kulturstandpunkt og lovgivningens grundsætninger givne retside. Og et sådant spillerum er også nødvendigt ved den moderne fuldbyrdelse af ikke ganske kortvarige frihedsstraffe, fordi materialet, hvorpå der skal virke, er levende menneskers selvbestemmelse, og virksomheden, der anvendes, må være af væsentlig ethisk art. Det rene retssynspunkt strækker ikke til ved udøvelsen af en sådan virksomhed, og en legal ordning af alle enkeltheder af straffuldbyrdsen er både faktisk umulig og uformålstjenlig. Hvor altså intet positivt lovbud binder straffuldbyrdsen, har denne magtfuldkommenhed til at virke for sit formål ved alle midler, som ikke stride mod dommen og de almindelige grundsætninger for statens strafferet, og fangen er på disse betingelser givet i dens vold. Der kan for ham under straffuldbyrdsen overfor straffemagten ikke være tale om andre rettigheder end dem, der følge af de angivne begrænsninger af straffemagten, altså at behandlingen ikke strider mod straffrettens grundprincip, og at behandlingen eller virkningerne deraf ikke strække sig ud over den ved dommen fastsatte tid. Denne straffuldbyrdsens magtfuldkommenhed er en helhed. At stykke den ud i forskellige beføjelser, f. ex. beføjelsen til at indespærre, til at pålægge arbejde, til at pålægge tvangsundervisning o. s. v. og forlange en særlig begrundelse af hver af disse beføjelser, er lige så urimeligt som at tale om en persons ret til at stå, sidde, gå o. s. v.

På lignende måde forholder det sig, når sagen ses fra fangens standpunkt. Hans underkastelse er med de anførte begrænsninger universal, og der kan ikke tales om en særlig pligt til at arbejde eller til at afgive sin arbejdsfortjeneste. Når man har søgt at begrunde statens ret til at forlange arbejdsudbytte på en slags erstatningsfordring på forbryderen og omvendt en ret for fangen til udbytte af sit arbejde på en analogi med den frie arbejders ret til arbejds løn, eller hvis straffen indbefatter arbejdstvang, på en jævnførelse med soldatens ret til lønning, eller med dens ret til godtgørelse, som udfører et offentlig ombud, så kan alle sådanne bestræbelser kun betegnes som unyttige spekulationer, og ved at drage konsekvenserne af deslige motive-ringer vil man uundgåeligt komme ind i et udføre.

Mit svar på det opstillede spørgsmåls første del bliver ifølge det udviklede et bestemt »nej«. Fangen har ikke nogen ret til betaling for sit arbejde, og det er i så henseende ganske uden betydning, om arbejdet er frivilligt påtaget eller påtvunget. Hverken det princip, hvorpå den moderne retsstats straffemyndighed støtter sig, som, hvor der er tale om frihedsstraf af ikke ganske forbigående varighed, vel i almindelighed kan udtrykkes som optugtelse til lovlighed, eller fangens ret til at behandles efter dommen kan begrunde en sådan ret for fangen. Det kan ikke bestrides, at det kan være et virksomt middel til optugtelse at konfiskere fangens arbejdskraft. Heller ikke kan det med rette siges, at dommens virkninger ved en sådan konfiskation forlænges ud over den domsbestemte straffetid. Det kan navnlig ikke forlanges som en ret for fangen, at han under straffuldbyrdselen forsynes med en kapital til at lette hans genindtrædelse i samfundet ved straffetidens udløb. Det må være tilstrækkeligt til at fyldestgøre fordringen om, at straffen ikke skader ham udover straffetiden, at fangens liv, sundhed og arbejdsevne opretholdes under denne, og at han ved udløbet af straffetiden er stillet således, at han har alle de samme personlige erhversbetin-

gelse — alderen selvfølgelig undtaget —, som han havde ved straffens begyndelse. Hensynet til dommens tidsbestemmelse begrundet en ret for fangen til arbejde, for at hans arbejdsevne ikke skal svækkes, men ikke til arbejdsudbytte. En træffende analogi er her, at det nævnte hensyn mulig kan begrunde en ret for fangen til at arbejde ved sit håndværk for at vedligeholde øvelsen i dette, men ikke til at lære et håndværk, hvorved han kan ernære sig efter løsladelsen.

Ved denne besvarelse af spørgsmålets første del er også svaret på dets anden del tildels givet. Har fangen ingen ret til udbytte af eller betaling for sit arbejde, står det staten frit at disponere over arbejdsudbyttet til sine forskellige formål, således som den finder det stemmende med sin fordel. Finder staten, at det er i straffuldbyrdens interesse eller af andre grunde hensigtsmæssigt at tilstå fangen arbejds løn og tillægger ham en sådan, er dette salær en ren og skær gave og kan som sådan af giveren gøres afhængig af betingelser og forbehold. På dette punkt får det theoretiske spørgsmål, om fangen har ret til betaling for sit arbejde, en høj grad af praktisk betydning, idet såvel fangens egen som trediemands stilling over for fangens peculium er væsentlig anderledes, hvis det er en betingelsesvis tilstået gave, end hvis det er fangens ejendom med sædvanlig erhvervsadkomst. Hvis f. ex. fængselsreglementet bestemmer, at en del af fangens arbejds løn skal oplægges til hans løsladelse og den øvrige del under straffetiden kun må anvendes med bestyrelsens tilladelse, eller at den oplagte arbejdsfortjeneste skal tjene fængslet til sikkerhed for erstatning for skadegørende handlinger, begåede af fangen under opholdet i fængslet, eller for eventuelle bekostninger på fangens begravelse, hvis han dør inden straffetidens udløb, er bestyrelsen berettiget til at negte udbetalinger af fangens arbejds løn til fyldestgørelse af private kreditorer eller til opfyldelse af andre ham påhvilende pligter selv overfor stat eller kommune (skatter, underholdningsbidrag til uægte

børn, bøder o. desl.). Om en båndlæggelse af fangens arbejds løn også ud over straffetiden kan bevirkes ved en bestemmelse desangående i fængselsreglementet, er mere tvivlsomt, men en undersøgelse derom findes her uforuden.

Der ses ingen grund til at indskrænke denne statsindtægts anvendelse alene til straffuldbyrdelsesformål eller endnu mere specielt til underhold af domfældte af samme kategori. At opstille en slags solidaritet i denne henseende mellem domfældte af samme kategori har ingen tilstrækkelig begrundelse hverken i forbrydelsen eller i dommen eller i andre faktiske forhold og endnu mindre i almindelige retsgrundsætninger. Den omstændighed, at de ved arbejdet i en vis strafanstalt indvundne penge muligen ikke indbetales i den almindelige statskasse*), men umiddelbart benyttes til at bestride strafanstaltens udgifter, er en ren regnskabsmæssig foranstaltning, som er uden al forbindelse med fangernes indbyrdes retsforhold.

Efter at jeg således har forsøgt at fastslå, at fangen ingen ret har til arbejds løn, og at der ingen grænse er for statens dispositionsret over udbyttet af arbejdet, reduceres det opstillede spørgsmål til omtrent følgende:

Er det hensigtsmæssigt til opnåelse af straffens formål, forbrydelsens formindskelse gennem fangens optugtelse, at tilstå fangen en arbejds løn, og i bekræftende fald, hvilken af de almindelig brugte metoder at tildele arbejds lønnen på skal man give fortrinnet?

Til det første spørgsmål svarer jeg ifølge min erfaring, at det som almindelig regel er formålstjenligt at give fanger, der arbejder, adgang til at erhverve en i penge bestående arbejdsbelønning, når denne adgang betinges af, at fangen også udenfor arbejdet har vist et tilfredsstillende forhold. Udtrykket arbejds løn om denne belønning er ikke adækvat, men kan for kortheds skyld bruges, når det forstås på rette måde.

*) Her i Danmark indbetales hele arbejdsudbyttet strax i statskassen.

De grunde, som tale for tilståelsen af en sådan arbejds løn, ere kortelig følgende:

Arbejdsvirksomheden fremmes ved at give fangen udsigt til belønning for flid, og arbejdsudbyttet stiger til gavn for skatteyderne derved, at fangen anstrenger sig for at tjene arbejds lønnen.

Den almindelige disciplin i anstalten fremmes ved, at der tilstås adgang til erhvervelse af arbejds løn under betingelse af et godt forhold i almindelighed.

Fangen vænnes til arbejdsomhed, og hans selvtilid og selvagtelse stiger, når han erfarer, at han er i stand til at forbedre sin stilling ved sit arbejde.

Fangen, som har tjent en arbejds løn, kommer derved i besiddelse af midler, som kan anvendes til hans bedste under og efter straffen.

Det er indlysende, at de tre sidstnævnte virkninger af tilståelse af arbejds løn have direkte betydning for straffens formål. Den førstnævnte virkning har sin store indirekte betydning derved, at den forringer bekostningen ved at tilvejebringe det til en rationel straffuldbyrkelse fornødne apparat.

En fare er der ved overhovedet at tilstå arbejds løn, nemlig den at lette straffen for meget og derved berøve straffetugten noget af dens alvor. Dette hensyn kan endog føre til i visse tilfælde at udelukke adgangen til fortjeneste, således ved kortvarige frihedsstraffe, eller til at nægte arbejds løn for en del af straffetiden, således over for recidivister. Til sådanne tilfælde sigter forbeholdet i besvarelsen ovenfor »som almindelig regel«. Arbejds lønnen bør altså holdes indenfor en passende grænse.

En anden fare knytter sig også til tilståelsen af arbejds løn, som jeg lige skal berøre, nemlig, at pengene anvendes på urigtig måde, så at formålet derved modarbejdes. Ved hensigtsmæssige regler for anvendelsen dels i fængslet dels efter løsladelsen lader denne fare sig afvende, og muligheden for et sådant misbrug svækker ikke, hvad foran er anført til begrundelse af arbejds lønnens formålstjenlighed.

Hvad endelig spørgsmålet om, hvilken metode at yde fangen arbejdslønnen på, der skal foretrækkes, bemærkes:

Til fordel for beregningen efter overarbejde anføres i almindelighed, at denne beregningsmåde er den retfærdigste, idet enhver får nøjagtigt efter fortjeneste, dernæst, at den fremfor nogen anden metode ansporer fangen til flid og derved forøger arbejdsudbyttet, og endelig, at beregningsmåden er så klar og ligefrem, at fangen selv kan kontrollere, om han får, hvad han skal have, og at vilkårlighed og partiskhed fra opsynets side derved aldeles udelukkes.

Disse fordele ere imidlertid dels kun tilsyneladende dels tvivlsomme, og desuden lider metoden af væsentlige mangler.

Hvad den påberåbte retfærdighed angår, er det kun dårligt bevendt med denne. Det ses nemlig let, at metoden er i højeste grad uretfærdig, idet den begunstiger de mere arbejdsdygtige på de mindre arbejdsdygtiges bekostning. Den udviste flid kan være lige så stor eller endog større, skønt det udførte arbejde er mindre. At metoden befordrer arbejdsvirksomheden i særlig grad og giver et større arbejdsudbytte er muligt. Det er dog ikke givet, at den i alle tilfælde fremkalder flid; den mulighed er ikke udelukket, at en del fanger, som ikke bryde sig om at tjene penge, døse deres tid hen i halv døvenskab ved kun at udføre pligtarbejdet, der må ansættes temmelig lavt, for at alle kan få adgang til at tjene noget. Endelig er det, at fangen selv kan kontrollere sin fortjeneste, ikke nogen ubetinget fordel, idet disciplinen let kan tage skade ved dette forhold. Den frygtede vilkårlighed og partiskhed fra opsynets side undgås bedst ved at ansætte et dygtigt og pålideligt personale. Af mangler ved metoden kan fremhæves, at den letter straffen altfor meget for de flittige og dygtige fanger ved at sætte dem i stand til i fængslet at samle en uforholdsmæssig mængde penge, og hertil kommer, at det i regelen langtfra er de bedste elementer blandt

fangerne, som ere de dueligste til arbejdet. Især have recidivisterne som husvante og øvede i de i fængslet forefaldende arbejder de bedste chancer for en god fortjeneste lige i strid med vigtige straffuldbyrdelsesprinciper. Ved udelukkende at lægge vægten på arbejdsudbyttet forskyder metoden derhos den rette ligevægt mellem fængslets funktioner. Såvel fangens som personalets tanker komme så godt som udelukkende til at dreje sig om arbejdsvirksomheden til skade for andre sider af fangebehandlingen. Den ganske udvortes målestok, der anvendes ved bedømmelsen af fangens flid, sænker fangebehandlingsniveauet i en utilladelig grad og er uforenelig med den i et veldrevet fængsel ønskelige individuelle behandling af fangerne. Endelig kommer til de nævnte mangler den praktiske vanskelighed, at metoden ikke kan gennemføres overfor alle fanger, idet der i ethvert fængsel forefalder arbejder, for hvilke der ikke kan fastsættes et bestemt mål. I sådanne tilfælde må man ty til en anden beregningsmåde og altså indføre en dobbelthed i reglementet.

Er denne måde at yde arbejdslønnen på altså uheldig, bliver spørgsmålet, om doucørsystemet er bedre. Dette tror jeg at turde besvare bekræftende, og at denne metode er, om ikke den eneste rette, så dog i hovedsagen formålstjenlig, vel at mærke, når den effektueres på rette måde. Den i slutningen af opgaven foreslåede løsning, der vel nærmest må kaldes et doucørsystem, nemlig at tillægge hver fange en fast andel af udbyttet og desuden de flinkeste et extragratiiale som belønning, tilfredsstillende mig ikke ganske, men måske jeg ikke forstår meningen rigtig. Menes det, at enhver fange ubetinget skal have en andel af udbyttet, kan jeg ikke være enig heri. Metoden bliver kun formålstjenlig, når doucøren — også den ordinære — kun tilstås som belønning såvel for flid ved arbejdet som for godt forhold i det hele. Ordet »andel« er jeg heller ikke fornøjet med. Tanken ledes herved hen på en procentvis beregning af det virkelige nettoudbytte. Er dette meningen,

kan der igen gøres mange slags spørgsmål, f. ex. om der menes udbyttet af den enkelte eller samtlige fangers arbejde, for hvilken periode udbyttet skal beregnes o. desl., men hvad svaret end bliver, føres man ind i et mylr af praktiske vanskeligheder, f. ex. at opgørelsen bliver umulig, fordi varerne ikke kunne afsættes eller ikke ere blevne afsatte endnu, eller fordi fangens arbejde ikke har haft nogen let påviselig værdi eller måske slet ingen værdi o. s. fr. Under alle omstændigheder vil udbyttet og dermed fangens andel blive forskellig efter forretningskonjunkturene og beskaffenheden af de i øjeblikket drevne arbejder, så at der bliver en ulighed i fortjeneste i forskellige perioder, som er i højeste grad uheldig. Skal derimod ordet »andel« ikke forstås bogstaveligt, men kun udtrykke, at der skal tilstås fangerne et i reglementet bestemt fast pengebeløb pr. arbejdsdag — hvorved ikke udelukkes en vis variation efter forskellige hensyn, som i så henseende menes at burde komme i betragtning, f. ex. den i fængslet tilbragte tid, fangens fortid o. desl. —, og skal extradoucøren bestemmes på samme måde og uddeles efter lignende regler som den ordinære doucør til fanger, der have vist en vedholdende ganske usædvanlig flid og særlig rosværdigt forhold, så kan jeg ganske give forslaget min tilslutning. Uddeles en sådan fast eller efter bestemte regler stigende præmie efter et frit skøn om fangens flid og opførsel og uafhængig af det virkelige arbejdsudbytte, og gives beløbet en passende størrelse, og der gives forstandige regler om anvendelsen i fængslet og efter løsladelsen, kan jeg ikke skønne rettere, end at alle berettigede hensyn kunne fyldestgøres og alle de ved den foran omhandlede methode, overarbejdssystemet, klæbende ulemper undgås. Ved det fri skøn over fangens flid og opførsel kan det rette hensyn tages til fangens individualitet. Det afgørende bliver alene, om han kan antages at vise god villie i hele sin færd, ikke derimod, hvormeget arbejde han udfører. — Til denne ordinære doucør danner extragratialet et i høj grad hensigtsmæssigt supplement,

hvori der ligger en for arbejdsvirksomheden betydningsfuld spore til flid. For at kunne afgive sit skøn over fangens værdighed til doucør tvinges bestyrelsen til at have et nøje tilsyn med hver enkelt fange, og der stilles store fordringer til hele personalets dygtighed. Men dette kan kun være til gavn for straffuldbyrdelsen i det hele. Fangens fortjeneste kan kun overstige et vist forudset maximum, og opsamling af uforholdsmæssig store beløb forebygges. — De samme belønninger tilkomme fanger ved alle slags arbejder uden hensyn til, om de ere mere eller mindre lønnende, og selv om de ikke ere produktive (husgerningsarbejder). — Op- eller nedgående konjunkturer og andre fangebehandlingen uvedkommende tilfældigheder blive ganske uden indflydelse på fangens arbejds løn. Denne kan opgøres daglig eller ugenlig og strax opføres på fangens konto, og bestyrelsen kan til enhver tid have oversigt over fangens økonomiske status.

Efter alt det foregående vil min besvarelse af spørgsmålet i hovedtrækkene kunne formuleres således:

Fangerne have, udenfor de tilfælde, hvor en sådan ret udtrykkelig er anerkendt i lovgivningen, ingen ret til betaling for deres arbejde, hvad enten de ere undergivne arbejds tvang eller ikke. En sådan indskrænkning i statens magtfuldkommenhed til med alle dertil tjenlige midler at bekæmpe forbrydelsen følger nemlig hverken med nødvendighed af de almindelige grundsætninger for statens strafferet eller af den ved dommen fastsatte tidsgrænse for straffen.

Staten kan efter forgodtbefindende disponere over udbyttet af fangearbejdet som over enhver anden statsindtægt og er ikke bunden til at anvende det til fangeunderhold.

Det vil i regelen være formålstjenligt at give fanger, som arbejde, adgang til at erhverve et pengebeløb. Dette er en ren gave, og for dens erhvervelse og anvendelse kan staten foreskrive hvilket som helst indskrænkninger og betingelser, den finder rigtigt. Den kan for kortheds skyld benævnes »ar-

bejdsløn, men skal være en belønning ikke alene for flid, men også for godt forhold i det hele. Den bør tildeles fanger, som skønnes at have gjort sig fortjente dertil, med et i reglementet fastsat bestemt ringe beløb pr. arbejdsdag. I tilfælde af ualmindelig vedholdende flid og særligt ros-værdigt forhold kan der tilstås fangerne et ligeledes i reglementet fastsat bestemt extragratiiale.

Vridsløselille forbedringshus, d. 1 febr. 1895.

F. Ammitzbøll.